

CAPUL IX.

Materialul istoriei

După ce am cercetat condițiunile statornice ale dezvoltării, apoi puterile ce o împing la lumină, trebuie să studiam faptele care o constituie și care alcătuiesc materialul istoriei.

Faptul istoric. — Un fapt, pentru a fi istoric, a-decă pentru a sluji ca bază dezvoltării, trebuie să îmbrace un caracter social; el trebuie să se întindă asupra unui grup mai mult sau mai puțin numeros de indivizi. Pentru ca un fapt, individual prin a lui obârșie, să poată dobîndi o valoare istorică, trebuie ca el să înrîurească asupra masselor mai mult sau mai puțin adînci ale omenirii, sau să înfățișeze, sub o arătare individuală, interese sau împrejurări obștești. Iată bună oară pentru ce lista de bucate a banchetului, dat de un colegiu român din Dacia în ziua de 1 Mai, ne interesează ca document istoric. El reprezintă un obicei obștesc pe care străbunii Ro-

mînilor îl urmau la acea dată, și acest obicei se regăsește la acești din urmă¹.

Această întindere a faptului individual, pentru a deveni social, se îndeplinește pe două căi: imitațiunea voită sau constrîngerea. Am văzut că imitațiunea poate trece de la conștiut la neconștiut, și să devină prin aceasta, din voită, obligatorie. Obligațiunea poate să fie rezultatul organizării sociale și politice, precum bună oară într-o bătălie, unde soldații expun viața lor în comun, pentru că ascultă de comandă.

Faptele istorice sunt deci sau obștești, sau individuale cu aruncătură obștească. Dar toate faptele sociale nu constituie fapte istorice. Pentru aceasta e nevoie, ca un fapt social să îndeplinească două condițiuni neapărate.

Mai întîi faptul obștesc, sau individual cu aruncătură obștească, trebuie să fie pus în relație de succesiune cu un alt fapt care l-a precedat. Dacă se lasă la o parte atare relație, sau dacă ea nu poate fi stabilită, faptul social nu constituie decît un fapt coexistent. Dacă bună oară se studiază criminalitatea unei țări, în scopul de a se cunoaște cifra faptașilor de deosebite categorii, spre a se ști numărul închisorilor ce trebuiesc ridicate și mărimile ce sunt să li se deie, faptul social al criminalității este privit, în acest caz, numai din punctul de vedere al coexistenței. Dar dacă se cercetează propășirea criminalității în decursul unui răstimp, și cauzele care au făcut să se sporească cifra delictelor sau a crimelor, se va privi acelaș fapt social din punctul de vedere al istoriei. Un alt exemplu ar putea să ne fie dat de velocipedie. Extinderea acestui sistem de locomoțiune în deosebitele țări, întru cît nu constituie decît o imitațiune curată a faptului însuși, alcătuește un fapt coexistent. Dar dacă el este pus în legătură cu sis-

1. Xenopol *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris, 1896, I. p. 80.

temele anterioare de locomoțiune, el ie îndată loc în perspectiva istoriei. Tot așa stau lucrurile, dacă să ie în privire aplicările sale folositoare, spre pildă, pentru împărțirea scrisorilor și telegramelor, sau pentru slujba oștirilor. Aceste imitațiuni *diferențiate* pot constitui tot atâtea trepte istorice, în dezvoltarea velocipediilor. De asemenea și pentru alte fapte sociale; căci fie-care evoluțiune poate fi oprită, cel puțin în minte, la un moment dat, și formele ce le înfățișază în acel moment, pot fi studiate din punctul de vedere al coexistenței.

Dar dacă fie-care succesiune poate fi privită, într-o oprire închipuită a evoluțiunii, din punctul de vedere al coexistenței, nu fie-ce coexistență, chiar printre faptele sociale, conduce numai decît la succesiune, și sunt o mulțime de fapte obștești care nu interesază omenirea decît ca manifestațiune a puterilor coexistenței, fără să înfățișeze nici un interes pentru dezvoltare. Această observație ne conduce de la sine la a doua condițiune cerută, pentru ca faptele sociale să poată constitui fapte istorice.

Faptele sociale, pentru a intra în domeniul istoriei, trebuie să poseadă un caracter care nu este de loc cerut, cînd sunt privite numai din punctul de vedere al coexistenței și cînd ele constituie obiectul științelor teoretice ale spiritului, ca politica, morala, dreptul, economia politică. Pentru a deveni obiectul istoriei, *faptele sociale trebuie să aibă urmări sau rezultate intelectuale*. Omul este într-adevăr nu numai minte; el este și corp viu, decît animal; se poate întîmpla ca fapte obștești, adecă sociale, să nu atingă decît partea lui fizică, fără a-i interesa mintea. Acest felii de fapte sociale vor putea avea o valoare pentru economia politică, pentru morală, pentru drept; ele nu vor avea nici una pentru istorie. Așa sunt, spre pildă, migrațiunile popoarelor nomade spre căutarea de pășuni pentru turmele lor, sau foametele, epidemiile, războaiele de stirpire între popoa-

rele sălbatice. Cu totul alt-felii stau lucrurile, cînd acest felii de fapte ai urmări intelectuale; ele dobîndesc îndată o însemnătate istorică. Aşa fu migraţiunea care aduse pe Fenicienii pe îngusta limbă de pămînt cuprinsă între Liban şi Marea Mediterană, împinse pe acest popor la navigaţiune, la comerţ şi la descoperiri, şi făcu din el unul din cei dintîi agenţi ai civilizaţiei vechi. Această migraţiune este un fapt istoric de cea mai mare însemnătate, pe cînd acele ale Arabilor Arabiei şi acele ale Beduinilor din Sahara nu o sînt. Tot aşa e cu ciurma care bîntuie din timpuri străvechi în Răsărit, fără a produce altă ceva decît snopiri periodice între existenţele oamenilor, pe cînd Ciurma cea Neagră ce pustii Anglia cătră anul 1350 fu un fapt istoric din cele mai rostite, din pricina urmărilor intelectuale ce eşiră din ea. „Muncitorii devenind foarte rari, ei cerură salarii foarte urcate, şi micii proprietari alcătuiind partea cea mai însemnată a claselor mijlocii reprezentate în parlament, obţinură statutul lucrătorilor care fixa mărimea salariilor. Dar acest statut conduce la revoluţia ţăranilor sub Wat Tylor în 1381“². Iată pentru ce nu este exact de a spune, cum o face D. *Herrmann Paul*, că „numai societatea face din om o fiinţă istorică“³. Se poate pe deplin concepe o stare socială fără istorie; dovadă societăţile animale, şi printre acele omeneşti, societatea chineză, a căreia istorie s-a oprit de mult. Singurele fapte sociale care pot da material istoriei sînt acele cu urmări intelectuale. Şi nu este decît prea firesc lucru ca să fie aşa. Evoluţiunea omenească se face prin spirit; este singura legătură ce leagă trecutul de prezent şi acesta de pe urmă de viitor. Istoria expune această evoluţiune; iată pentru ce am stabilit mai sus, că tărîmul pe care această evoluţiune se poate desfăşura

2. Lavisse et Rambaud. *Histoire générale*. III, p. 382.

3. *Prinzipien der Sprachgeschichte*, p. 8.

este acel al ideilor obștești obiective. Istoria nu se îndelctnicește decî decît cu faptele sociale, adică cu faptele obștești sau cu aruncătura obștească, care pot să fie înlănțuite în succesiune și care, prin urmare, trebuie să aibă urmări intelectuale.

Formele obștești ale vieții spiritului. — Evoluțiunea spiritului omenesc nu se îndeplinește ca aceea a materiei, prin *masse*, sau prin organismul întreg ce-î este supus. Ideile obștești, faptele sociale care-î slujesc de temelie, se manifestează prin mai multe clase care, toate împreună, alcătuiesc organismul intelectual. Atare clase de fapte se rapoartă la deosebitele nevoi care, întreținînd viața omenească, devin tot odată organele propășirei ei. Aceste sunt nevoile *economice, politice, sociale, religioase, morale, juridice, artistice, literare și științifice* ale omenirii.

Aceste deosebite categorii de fapte nu urmează în tot-deauna un mers egal și paralel în evoluțiune. Sunt unele care merg părăcehe : altele ce rămîn în urmă, ca spre a se odihni, a relua puteri și a ajunge mai tîrziu pe acele care le-au întrecut ; altele în sfîrșit, urmează cît-va timp un mers înapoi, înainte de a se arunca iarăși pe valul ce duce înainte.

Așa Grecii desvoltară lung timp, într-un chip paralel, formele vieții politice și sociale, pe de o parte, pe de alta acele ale vieții artistice, literare și științifice (sub forma filosofică), pe cînd formele juridice și morale rămaseră pe loc sau chiar dădură îndărăpt. Formele juridice se manifestează din protivă cu putere la Români, mai întai împreună cu formele politice și sociale ; ele își urmează însă evoluțiunea, chiar după ce aceea a celor din urmă se oprise. În timpul Veacului de Mijloc, formele religioase și morale se urcară în frunte, spre a fi mai tîrziu înlocuite cu acele artistice și literare ale Renașterei. Predominarea uneia sau alteia din aceste forme dă caracterul fundamental mediului inte-

lectual, și astfel se schimbă organul de căpitanie al evoluțiunii, colorînd toate faptele unei perioade, după lumina împrăștiată de elementul ei de temelie.

Toate aceste elemente ale evoluțiunii, de și produse firești ale inteligenței omenestii, sunt cele mai adese ori înrîurite, îndreptate sau modificate prin acțiunea unor inteligenți individuale care ieră unele ori forma unor genii extra-ordinare. Așa descoperirile practice sunt opera unor spirite deosebite, cele mai multe rămase necunoscute care sau au dat naștere descoperirilor, sau au prins în săritura cîmîngea aruncată de noroc. Pentru adevărul teoretic, descoperirile științei sunt productul silințelor, sunt opera unor genii mai mult sau mai puțin puternice; unele ori productul sforțării tuturor cercetătorilor care se folosesc adese ori de ceea ce întîmplarea le pune sub ochi. Formele politice sunt tot-deauna rezultatul activității claselor mai înalte ale societății; adese ori însă acel al unor genii organizatoare. Aceste de pe urmă au mai puțină înrîurire asupra constituției organizărilor sociale. Religiiunile sunt la obîrșia lor (forma fetișistă și politeistă) opera masselor dar în formele lor mai înalte (monoteismu, dualismu) ele sunt plămuiiri individuale; formele vieții morale sunt adese ori în legătură cu acele ale vieții religioase; formele juridice pot fi opera conștiinței masselor, precum pot fi însă și acele ale unui P'apinian, Ulpian sau Beccaria.

Cît despre formele care dau naștere frumosului, acele artistice și literare, ele se dezvoltă într-un chip particular. Și ele pot să fie productul comun al spiritului masselor; dar ele în curînd îmbracă forma individuală. Evoluțiunea acestor forme nu este cu toate aceste continuă. Arta și literatura ajung în curînd culmea, și nu pot face alt-feliu decît să reînceapă, sub o altă formă, plămuiirile lor. Capătul evoluțiunii celorlalte forme ale existenței care au de scop realizarea ideei adevărului în ambele sale direcțiuni

(practică și teoretică) și ideea dreptului, este la nesfârșite. Omenirea va pași mereu pe această cale, fără ca vre-odată să ajungă la hotarul ei. Din protivă, forma supremă a frumosului a fost până acuma atinsă de mai multe ori (arhitectura și sculptura grecească, arhitectură ogivală, pictura Renașterii, cîmpenia modernă). Evoluțiunea formelor estetice ale cugetării ne puînd merge mai departe, este nevoită să caute o nouă cale, pe care ea să se poată iarăși înalța către frumosul absolut.

De și spiritul omenească dă naștere la toate formele existenței, toate nu sunt menite a mulțami nevoi tot atît de trebuincioase. Omenirea în întregul ei nu se interesează în zilele noastre, în întâiul rînd decît de formele economice, politice, morale, sociale, religioase și juridice, și mult mai puțin de acele științifice și estetice ale vieții. Aceste de pe urmă nu interesează decît un mic număr de aleși, clasa cultivată a societăților. Evoluțiunea tinde între altele, a ridica cumpăna intelectuală a omenirii, până la hotarul ce i-a fost fixat prin rasă, așa că într-un viitor, pe care noi îl credem încă foarte depărtat, formele dezvoltării superioare ale spiritului, acele de caracter științific și estetic, vor deveni bunul comun al omenirii în hotarele arătate ; dar până ca aceasta să se întîmple, deosebitele popoare nu se interesează, prin masele lor, decît la formele inferioare ale dezvoltării, și lasă acele de caracter superior, știința și arta, mai mult pe sama claselor lor alese care singure găsesc în ele interes și desfătare.

Care este numărul țărănilor sau chiar al lucrătorilor țării civilizate care vizitează muzeele lor de pictură și de sculptură, sau care s-au desfătat la ascultarea reprezentațiilor Aidel, a lui Faust sau a lui Lohengrin ? Care sunt acei dintre ei ce se interesează să știe dacă pămîntul se învîrte în jurul soarelui, sau dacă el stă pe loc, sau care au grija de cunoaște principiile pe care se razimă mișcările lo-

comotivelor ce văd în fic-care moment trecînd sub ochii lor? Pentru marea, pentru nesfîrșita majoritate a oamienilor, știința și arta mai înaltă, adecă tocmăi produsele supreme ale evoluțiunei, nici nu există. Toate năzuințele lor se mărginesc a cîștiga cu ce să trăiască de astă-zi pînă mîni, a naște copii și a-i crește cum pot, a-și legăna erierii cu închipuirile unor visuri religioase, a se odihni din cînd în cînd înaintea unui pahar de vin, ascultînd o muzică poporană. Cit despre știință, ei se mulțămesc cu cunoștințele practice ce decurg dintr-însa și care pot sluji nevoilor lor. De aceea nici nu lipsesc ei de a întrebuița descoperirile ce ea le punc la a lor îndămînă, fără a întreba după principiile pe care se razimă aceste descoperiri. Ultimele, cele mai înaltc adevăruri ale științei, precum și cele mai strălucitoare plăsmuirî ale frumosului, rămînu pentru ei comori necunoscute. Cele două forme superioare ale vieței omnești sunt deci, cu toată marea lor înșămînatate pentru mersul omenirei, departe de a avea în privirea masei sale, aceeași înșămînatate ca elementul binelui și accl al adevărului practic.

Producerea faptelor istorice. — Faptele istorice ale acestor deosebite clase alcătuesc, după punctul de vedere din care sunt privite, elemente sau simple, sau tot mai complicate ale dezvoltărei. Cînd nu se ia în privire decît liniile de căpitenie, faptele ce le alcătuesc sunt de o fire foarte complexă; cînd din protivă te coborî în amărunțimi, faptele sunt reduse la elemente din ce în ce mai primitive. Așa cînd studiăm dezvoltarea religioasă a Europei în totalitatea ei, *Reforma* ne apare ca un fapt istoric mare și unic care se leagă cu altele tot atît de mari ca și dînsa: Renașterea, corupția bisericeii romane, rivalitatea lui Francisc I și Carol al V-lea, constituțiunea împărăției germane etc, Dar dacă disecăm această mare învălmașală religioasă, dacă studiăm

mersul ei în Anglia, trebuie să luăm în bagare de seamă fapte de mai puțină însemnătate, precum : intervenirea personală a lui Henric al VIII-lea, provocată de dorința lui de a se despărți de Catarina de Aragon spre a lua pe Ana de Boleyn. Dacă cercetăm acum întrebarea despărțeniei acestui rege, ea se alcătuește la rîndul ei dintr-un număr de fapte încă mai simple, precum iubirea regelui pentru aceea damă de la curtea lui, apelul său la papă, hotărîrea acestuia, ruptura lui Henric al VIII-lea cu Roma, etc. Și fie-care din aceste fapte iarăși poate fi descompusă în altele încă și mai mici, până ce se ajunge la întăile elemente din care se alcătuește istoria, faptele singulare cu aruncătură obștească.

Cum ieși naștere faptele istorice ? Ele sunt produsul puterilor dezvoltării, exercitate în oare care împrejurări, din care cele mai însemnate sunt tocmai formele obștești ale minții omenești și condițiunile factorilor statornici. Vom vedea că tot din acțiunea acestor puteri, prin împrejurările prin care străbat, se produce întocmirea serială a faptelor istorice. Așa, bună oară, faptele economice care asigură existența materială a oamenilor, determină și direcțiunea în care popoarele trebuie să se miște, trecînd de la starea de vînători la cea de pastori, apoi la cea de agricultori. Răsboaele lui Napolcon I, fapte datorite puterii individuale a acestui mare geniu militar, erau tot atîtea trepte care însemnau direcțiunea, în care activitatea lui își deschidea calea.

Ori ce fapt istoric elementar sau compus este produsul unei puteri sau a combinării mai multor puteri, lucrînd prin mijlocirea mai multor împrejurări. Una singură din puterile istorice nu este producătoare de fapte, ci dă numai naștere seriilor istorice ; este puterea *mediului* care nu poate plăsmui fapte, ci numai le preface și le schimbă, potrivit cu caracterul său, și poate astfel produce seriile istorice. Din protivă există un agent care de și nu este o

putere, ci numai întâlnirea neașteptată a acțiunii mai multor puteri — *întîmplarea* — care, cu toate că poate da naștere unor fapte, nu poate produce legi, și prin urmare nici serii istorice. Toate celelalte puteri și cu ele împreună și *întîmplarea*, pot, sau ele singure sau prin acțiunea lor combinată, să devină compozanta cauzelor care, cu o altă compozantă, — *împrejurările* —, să dea naștere faptelor istoriei.

Evoluțiunea împinge la manifestarea formelor noue în tot domeniul vieții intelectuale, în același chip precum o făcea pentru formele noue ale vieții materiale, înaintea fixării speciilor. Producerea unor specii noue nu este explicabilă numai prin lupta pentru traiu, selecțiunea naturală și înrîurirea mediului; căci toate aceste puteri nu explică decît izbînda formei celei noue, a variațiunii individuale mai bine adaptate mediului, mai bine înarmate în lupta pentru traiu și care trebuie să izbîndească în selecțiune. Aceste puteri nu explică însă de loc *arătarea* însăși a acestei variațiuni individuale, menită a asigura propășirea formelor organice sau intelectuale. Această arătare, în sinul formelor vechi, statornice, și care ar trebui să se repete fără încetare, nu poate fi explicată decît prin puterea evoluțiunii care, lucrînd în oare-care *împrejurări*, împinge la viața forme noue menite a avea noroc. Ast-feliu evoluțiunea singură explică, prin împingerea ei înainte, succesiunea civilizațiunilor tot mai depline care s-au arătat în neamul omenesc. Tot așa stau lucrurile cu deosebitele elemente din care se alcătuesc civilizațiunile; căci cărei altei puteri decît evoluțiunii, s-ar putea oare atribui marea serie a formelor politice suitoare, precum feodalismul, monarhia absolută, monarhia constituțională și republica? Cărei alteia, propășirea instrumentului schimbului: marfă, monedă, hilet de bancă, clearing-houses? Este înviderat că faptele noue care răsar în sinul dezvoltării, și o împing necontenit înainte, nu pot proveni decît de la presiunea sta-

tornică a puterii evoluționiste care, după ce au istovit seria prefacerilor materiale, s-a întors acum asupra spiritului, silindu-l să plăsmuiască forme tot noue de dezvoltare.

Puterile care se trag din instinctul de conservare, *expansiunea, lupta pentru traiu, reacțiunea contra acțiunii*, contribuie a fasona, potrivit cu energiile dezvoltate de ele, fenomenele cele noue pe care le scot din elementele ce le procură evoluțiunea. Astfelii formele economice, politice, sociale, religioase, morale, juridice, literare, artistice și științifice, se întind mai mult sau mai puțin, după energia cu care e înzăstrată puterea expansiunii lor, dând naștere la fapte sociale mai mult sau mai puțin însemnate. Religioniunea creștină, produsul evoluțiunii, a devenit, prin expansiunea ei asupra aproape a unei pătrimi din neamul omenesc, un element de căpitanie în dezvoltarea istorică. Descoperirea aburului și a electricității este menită spre o expansiune încă mai puternică care va cuprinde cu timpul tot neamul omenesc. Din protivă, o formă literară, particulară unui dialect, nu se va întinde decât în sinul poporului ce-l vorbește.

Lupta pentru traiu va da naștere unor fapte noue, născute din însuși această luptă între elementele procurate de evoluțiune. Astfelii se vor dezvolta faptele ce vor da naștere luptelor pentru supremația politică, războaiele între popoare; sau acelor pentru precumpenirea economică, adică luptele civile sau acele între partizii; antagonismului mutual între deosebitele religii, secte, crezuri, credințe; rivalitatea scoalelor literare, artistice, filosofice. Lupta pentru traiu se poartă însă adese ori între elemente de natură deosebită, precum bună oară între religii și stat care se ceartă de la așerbirea economică a popoarelor (rivalitatea între papalitate și imperiu în veacul al XII-lea); între formele economice și acele sociale, când clasele până atunci apăsate, voese să egalizeze condițiunea

lor cu acea a claselor până atunei dominătoare (emanciparea comunelor în Veacul de Mijloc); între formele politice și formele literare sau științifice, când aceste din urmă atacă un sistem politic în ființă și voese să-l răstoarne (filosofia raționalistă a veacului al XVIII-lea și absolutismul regilor Franței). Se întâmplă ca unele din aceste puteri să se lege împreună, pentru a combate pe altele și să dea naștere unor fapte foarte complicate. Ast-felii fu legătura formelor politice cu acele sociale și religioase care fură atacate și intrară într-o luptă cumplită cu formele literare, științifice, morale și juridice, din vremea Revoluțiunii franceze.

Reacțiunea contra acțiunii se manifestează în lupta pentru traiu, ori de câte-ori un element este destul de puternic spre a nu fi răpus la cea dintâi lovitură, și face eforturi spre a răspinge pe năvălitor. Faptele de acest felii umplu pretutindene câmpul istoriei, fiind că în lupta pentru traiu se întîlnesc alternative de succes și de căderi care se arată tocmai în jocul reacțiunii contra acțiunii.

Imitațiunea dă și ea naștere la o gramadă de fapte care repetă, modificându-le însă, modelurile reproduse.

Individualitatea și întâmplarea în sfîrșit intervin în acțiunea tuturor acestor puteri, pentru a colora producerea faptelor cu o vâpsea mai mult sau mai puțin personală, sau pentru a-î întipări caracterul neașteptat al întîlnirilor întâmplătoare. Această din urmă chestiune cere însă o limpezire mai amărunită.

Generalitate și contingență (producere neașteptată). -- Faptele istorice sunt cu atîta mai neașteptate, mai contingente, cu cît sunt productul unei lucrări mai individuale. Ele sunt din protivă cu atîta mai statornice, cu cît se ridică pe o mai largă temelie. Așa graiul unui popor, al unui trib, va împărtăși aceleași caractere de uniformitate, în toată

massa oamenilor care-l vorbesc. Dar un poet, un orator, un filosof, o individualitate oare-care, vor iscodi terminii, întorsături de fraze speciale, care nu vor aparţinea decît lor. Pe cînd s-ar fi putut tot-deauna cunoaşte chipul cum poporul în deobşteie ar fi redat gîndirea lui, nu se va putea nicîi odată face lucrul pentru unul din aceştii maeştri ai grăului care vor poseda chipuri speciale, neaşteptate, de a-şi rosti cugetarile. Pictura italiană, înainte de Cimabue şi de Giotto, îmbrăca forma obştească a artei bizantine. Aceste două geniuri îi dădură o îndreptare cu totul alta, pe care nimene nu ar fi putut-o prevedea. Emigrarea unui popor este determinată de cauze obşteşti, precum desimea populaţiei, nestatornicia popoarelor nomade, lipsa de hrană; dar direcţiunea în care această emigrare se îndeplineşte poate fi adese ori rezultatul unei gîndiri individuale. Bătăliile sunt rezultatul ciocnirii masselor; dar izbînda sau pierderea atîrnă, de obicei, de chipul cum încăerarea a fost condusă de un cap, deci de înrîurirea individuală.

Indiviziî nu fac, cele mai adese ori, decît să execute ideile obşteşti; dar modul urmat de ei spre a o face, va colora tot-deauna faptul istoric dat la lumină, cu o vâpsca individuală. Această înrîurire a individului, asupra faptului datorit împrejurărilor obşteşti, va fi cu atîta mai rostită, cu cît individualitatea va fi mai puternică. Se pot întîlni cazuri, în care această din urmă lucrează în sens protivnic tendinţelor obşteşti, şi provoacă un curent opus celui urmat de evoluţiune. Acest curent nu se mîntine de obicei decît numai cît timp personalitatea se afla în capul lui; de îndată ce ea dispare, curentul obşteesc se restabileşte. Aşa fu acel determinat de Carol cel Mare, prin năzuinţa lui de a face să revie ideea statului roman, în contra fărămăturii societăţii feudale.

Dar această acţiune a individualităţilor este slabă la începutul ori-cărei dezvoltări, şi numai cît cu tim-

pul individualitățile dobîndesc înrîurire asupra producerii faptelor istorice. Așa este destul de cunoscut, că în întăile începuturi ale societăților rudimentare, acțiunea individului e foarte puțin simțită, după cum se vede lucrul la salvatici. Apoi la Romani, în vremile Republicei, aristocrația tot-deauna reînnoită prin familiile ce se urcau din plebe, conduse poporul la mărire și la glorie, fără ca niște oameni deosebiți să fi întipărit pe faptele îndeplinite de ea, pccetea individualității lor. Acțiunea lor era puțin simțită, din pricină că poporul întreg, sau cel puțin clasa lui diriguitoare, era puternic, energic și inteligent. Cu cît se slăbește organizarea republicană, cu atîta acțiunea indivizilor începe a se întipări în fapte. Gracchi, Marius, Sylla, Catilina, oamenii întăiului triumvirat, acei din al doile, fac să treacă tot mai mult predominarea masselor la precumpenirea personală. Producerea faptelor istorice ie din ce mai mult un caracter individual. „Istoria împărăției romane nu mai este decît istoria unei serii de personalități. Un singur om conduce universul, în cursul unui an, în cursul a două-zeci de ani. De la starca morală a acestui om va atîrna fericirea sau nefericirea lumii. Dacă este bun, dacă este stăpîn de sine, omenirea va răsufli, și nu se mai teme decît de bătrîneța sau de urmașul lui; dacă este rău, dacă mintea lui este turbure, omenirea trece prin zile din ce în ce mai întunecoase și nu se mai gîndește decît la moartea lui⁴. Creștinii din întăiele timpuri alcătuiau o masă nedeosebită, în care cu toții porunceau și cu toții ascultau. Cu timpul se desfăcu, pe acest fond comun, autoritatea celor bătrîni (*πρεσβύτεροι*) apoi aceea a episcopilor, mitropoliților, patriarhilor, pentru a culmina în Apus, în puterea papală. Rolul individualităților se întinde mereu în paguba celui al masselor. Faptele religiunii creștine vor fi determi-

4. Beulé, *Tôberre ou l'héritage d'Auguste*, Paris 1870, p. 131.

nate tot mai mult prin personalitatea capilor ce o conduc. Cîntecele populare sînt la început opera colectivă a poporului întreg. Cu timpul se alege o clasă de barzi care se îndeletnicesc cu ele în special, și mai tîrziu cîte-va personalități mai însemnătoare se desfac din ele și-și fac un nume nemuritor de cîntăreți poporani. Cum ie aminte și D. Herrmann Paul: „desvoltarea raporturilor sociale ale dreptului, ale poezii și ale tuturor celorlalte arte, arată cu atîta mai multă uniformitate și face cu atîta mai mult întipărirea unei nevoi firești, cu cît stratul pe care le culegi este mai primitiv“⁵. Dacă s-ar putea înclipui o stare a societății, din care acțiunea individuală ar fi cu totul înlăturată și ar fi înlocuită cu cea a masselor, faptele istorice ar fi mult mai regulate. Dar acțiunea individualităților nu poate fi neutralizată nici o singură clipă; fiind că oamenii sînt acei ce fac istoria și pentru că fie-ce om alcătuiește o lume aparte. Mai mult s-au mai puțin puternică, intervenirea elementului individual se manifestează în fie-care moment, și o mare parte din faptele care alcătuiesc istoria unui popor sînt produsul inițiativei individuale. De și această inițiativă nu este adese ori cu putință, decît fiind-că obștimea este dispusă a o urma, nu este mai puțin adevărat că ea întipărește desvoltării, pecetea individualității care i-a dat naștere. Caracterul faptului ar fi putut să fie cu totul altul, dacă altă personalitate l-ar fi determinat. Iată pentru ce desvoltarea faptelor omenești care alcătuiesc istoria, este compusă în cea mai mare a ei parte din elemente contingente, cu nepuțință de prevăzut. Cauzele care le-au produs sînt date, nu numai de nevoile obștești pe care ele cată să le mulțamească, ci încă și de felul spiritului aceloră ce conduc mișcarea.

Cauzele fenomenelor istorice sînt de natură in-

5. *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1888, p. 23.

trinsecă, cît timp aceste din urmă au un caracter necesar, adecă atunci cînd ele se dezvoltă în chip fatal unele din altele. Cu cît individualitățile rostesc înrîurirea lor, cu atîta cauzele fenomenelor se desloceuse și devin extrinsece: ele nu mai sunt date numai de singurul element necesar al fenomenului, dar încă și de motivele personale care determină lucrarea individualității ce le provoacă, sau de intervenirea neașteptată a întîmplărei. Cît timp Tatarii sau Mongolii duceau o viață dedată prădăciunii, cauza unui ast-feliu de chip de agonisire a avuțiilor era dată prin însuș constituirea vieții acestui popor: starea sa nomadă. Țara locuită de el și care nu putea îndestula nevoile sale de hrană, îl silea din cînd în cînd să iasă din hotarele ei, spre a obține prin silnicie lucrurile de care avea trebuință. Dada, cînd Gengis-Khan și mai tîrziu Tamerlan împinseră pe Mongoli la cucerirea lumii, cauza acestui fapt istoric nu mai poate fi găsită în condițiunile obștești ale vieții acestui popor; ea trebuie să fie combinată cu motivul individual conținut în complexiunea mentală a capului pe care soarta îl împinsese la a lui conducere. Tot așa cu sistemul feudal care începe să se desvolte îndată după așăzarea barbarilor în împărăția romana. Cauza acestei noue formațiuni istorice reșede, ca putere, în instinctul de conservăție: ca împrejurări, în starea obștească a spiritelor, în predominarea elementului individual asupra ideilor obștești; în amestecul ce se făcea între dreptul de proprietate și acel al autorității; în legăturile ce se întemeiară între capul de bandă și tovarășii săi, etc. etc. Intervenirea personală a lui Carol cel Mare opri, pentru cît-va timp, această mișcare de descompunere a ideii de stat. El se sili să restatornicească unitatea administrației, și să facă să reinvie ideea romană a statului atot puternic. Cauza acestui fapt care se mîntinu cît timp trăi Carol cel Mare, nu mai poate fi găsită în împrejurările obștești arătate

mai sus ce tindeaŭ tocmai a aduce un rezultat pozitiv, ei în firea individuală a marelui om care luase în minile lui soarta omenirii europene. Înaintea arătării lui Mahomet, Arabii înfătoșau pe cei pe colo tendinți la monoteismu, și unitatea națiunii fusese pregătită prin predominarea limbii Hedjazu-lui. Dar nu poate fi îndoială, că numai înrîurirea personală a întemeietorului Islamismului determină adinea prefacere petrecută în spiritul și moravurile Arabilor, și-i împinse a eși din țara lor și a întreprinde cucerirea lumii.

Există mai multe grade în combinarea acțiunii celor două cauze, acca de caracter necesar și acca de obîrșic contingentă, individuală. Pentru personalitățile mai puțin înșămnate, cauza, cu toate că-și ica naștere în complexiunea organică a individului, se subordonă cauzei obștești. Individualitățile nu se desfac, în întregul lor, de pe fondul comun pe care au răsărit. Motivele personale care determină felul lor de a lucra, de și sunt colorate prin firea lor particulară, nu-și trag mai puțin sucurile lor hrânitoare din pămîntul obștesc al caracterului poporan. Așa un poet poporan va schimba un cîntec național după ideile lui; dar aceste idei vor fi tot de felul de a fi împărtășite de poporul întreg. Dacă din protivă o individualitate puternică, cum a fost acca a lui Ariosto, întreprinde să aleătuiască o poemă pe o temă poporană, concepțiunea lui va lua un caracter special, care va răsări cu putere pe fondul poporan din care s-a inspirat.

Se poate deci stabili principiul următor, foarte înșămnat, cînd este vorba a-și da samă în chip exact de mersul istoriei.

Faptele istorice sunt cu atîta mai statornice și cauzele lor cu atîta mai intrinsece, cu cît sunt productul unei obștimî mai întinse; ele devin cu atîta mai contingente și cauzele lor cu atîta mai extrinsece, cu cît sunt determinate prin intervenirea personalităților mai înșămna-toare sau prin acca a întâmplării.

Am luat-o aminte încă în mai multe rânduri că generalitățile succesiunii, nu trebuie căutate în spațiu, ci numai în timp; că fie-care serie de fenomene succesive conduce la urma urmei la un rezultat în care ea se întrupează. Iată pentru ce fie-care fapt istoric este tot-deauna, prin partea sa obștească, rezultatul unei dezvoltări anterioare. Faptul final înfățișază deci *seria condensată*, precum legea de coexistență înfățișază *faptul generalizat*. Fie-care fapt este rezultatul unei serii, și fie-care serie trebuie să aibă drept rezultat un fapt istoric. Așa, bună-oară, în exemplul mai sus adus, încercarea lui Carol cel Mare de a reconstitui autoritatea romană — privit în rezultatul lui obștesc — este un fapt; dar acest fapt a fost constituit prin o serie întreagă de măsuri care se urmează și se desfășură în curentul timpului. Aceste măsuri, adăosec una către alta, dau naștere seriei istorice, determinată prin impunătoarea personalitate a celui mai mare suveran al Veacului de Mijloc.

Pentru a ne da pe deplin samă despre succesiunea faptelor istorice, trebuie să cercetăm acum înlănțuirea acestor fapte în seriile istorice.